

byla pro mou duši
věrná láska tvá.

Podobně jako ve Francii vzkřísil romantik Hugo starou tradici Ronsardovu, stylizuje Tuččev, vycházející genetiky z německého romantismu, staré děřžavinovské formy a vdechuje jim nový život — na pozadí Puškina.

O LITERÁRNÍ EVOLUCI

Borisu Ejchenbaumovi

1. Postavení dějin literatury v řadě kulturních disciplín zůstává i nadále postavením koloniální mocnosti. Na jedné straně v ní do značné míry vládne individuální psychologismus (zvláště na Západě), literární problematika se neprávem nahrazuje problematikou psychologie autora a problematika literární evoluce otázkami genexe literárních jevů. Zjednodušený kauzální přístup k literární řadě vede na druhé straně ke vzniku propasti mezi místem, z něhož se literatura nazírá — a tím bez výjimky bývají hlavní, ale i podružné sociální řady — a mezi literární řadou samou. Konstituování uzavřené literární řady a studium evoluce uvnitř této řady naráží co chvilu na kulturní, v širokém slova smyslu životní, sociální řady, a je tedy předem odsouzeno k neúplnosti. Teorie hodnot vystavila literární řadu nebezpečí, že budou studovány sice hlavní, avšak zároveň pouze osamocené jevy, a vstřikla dějinám literatury podobu „dějin generálů“. Slepý odpor k této „generálským dějinám“ probudil opět zájem o studium masové literatury, avšak bez jasného teoretického povědomí o metodách jejího studia a povaze jejího významu.

Sepětí dějin literatury se živou současnou literaturou — sepětí pro vědu výhodné a potřebné — nebývá konečně vždy potřebné a výhodné pro právě se rozvíjející literaturu. Její představitelé mají sklon vidět v literární historii nastolování těch či oněch tradičních norem a zákonů a „historičnost“ literárního jevu směřují s „historizujícím“ postojem k němu. Tento konflikt vyústil ve snahu studovat jednotlivá díla a zákony jejich výstavby v mimohistorickém aspektu (zrušení dějin literatury).

2. Aby se literární historie stala konečně vědou, musí usilovat o svou hodnověrnost. Všechny literárněhistorické termíny musejí být kriticky ověřeny, především sám termín „dějiny literatury“. Ukazuje se totiž, že je neúnosně široký a zahrnuje materiální dějiny umělecké literatury i dějiny slovesnosti a písemnictví vůbec; dále se ukazuje, že je rovněž příliš ambiciózní, protože „dějinami literatury“ se apriorně míní disciplína, připravená vstoupit do „dějin kultury“ jako vědecky vypracovaná řada. Zatím však se pro to těžko hledá oprávnění.

Historická studia se přitom podle úhlu svého pohledu dělí při-
nejmenším na dva hlavní typy: na studium *geneze* literárních jevů
a na studium *evoluce* literární řady, literární proměnlivosti.

Nejenom význam, nýbrž i povaha zkoumaného jevu závisí na
hledisku: moment geneze má při studiu literární evoluce svůj
význam a ráz, přirozeně jiný než při zkoumání vlastní geneze.¹

Studium literární evoluce či proměnlivosti musí dále skoncovat
s teoriemi naivního hodnocení, jež jsou výsledky směšování různých
úhlů pohledu: hodnocení se přenáší ze systému jedné epochy na
epochu jinou. Samο hodnocení se přitom musí zbavit subjektivního
zabarvení a hodnotu toho či onoho jevu je nutno spatřovat v jeho
„evolučním významu a příznačnosti“.

Totéž musí platit i u jiných doposud hodnotících pojmů jako
„epigonství“, „diletantství“ nebo „masová literatura“.²

Ukazuje se, že základní pojem staré literární historie — „tradice“
— je neoprávněnou abstrakcí jednoho nebo mnoha literárních
prvků jediného systému, které patří k témuž „hereckému obor“
a hrají jednu a tutéž roli; stejně neoprávněné je jejich sblížení
s týmiž prvky jiného systému, které tam už patří k jinému „herec-
kému obor“, v domněle jednotnou a zdánlivě ucelenou řadu.

Hlavním pojmem literární evoluce se tak stává *střídání systémů*
a problematika „tradic“ se přenáší do jiné roviny.

3. Aby bylo možné provést analýzu této základní otázky, je třeba
předem přistoupit na to, že literární dílo je systém a že systémem
je i sama literatura. Pouze po této základní dohodě lze započít

a Již při analýze masové literatury dvacátých a třicátých let minulého století
se můžeme přesvědčit o její kolosální evoluční odlišnosti. Ve třicátých letech,
v období automatizace předchozích tradic, v letech práce s uleželým literár-
ním materiálem, evoluční význam „diletantství“ náhle nesmírně vzrůstá.
Právě z diletantství, z atmosféry „versovaných glos na okrajích knih“, vzchází
nový jev — *Ťutčev*, a svými intimními intonacemi přetváří básnický jazyk
a žánry. Vztah k literatuře jako k běžné životní záležitosti, který z axiologické-
ho hlediska vypadá jako její rozklad, *přetváří literární systém*. Zatímco ve dva-
cátých letech, v letech „misrů“ a zrodu nových básnických žánrů, byly „di-
letantství“ a „masová literatura“ označovány za „grafomanství“ a z hlediska
evolučního významu „prvořadí“ básnické třicátých let vystupovali v zápasě
s předchozími normami jako „diletanti“ (*Ťutčev*, *Polčájev*), „epigoni a žáci“
(*Lermontov*), dostávalo se ve dvacátých letech dokonce básníkům „druhořá-
dým“ lesku prvořadých mistrů; srov. „univerzálnost“ a „grandióznost“ žánrů
u takových masových básníků jako *Olin*. Je jasné, že se evoluční význam jevů
jako „diletantství“, „epigonství“ atd. mění od epochy k epoše a že pohrdavý,
hodnotící vztah k těmto jevům je dědictvím staré literární historie.

s budováním literární vědy, která nespatřuje v literatuře jen chaos
různorodých jevů a řad, nýbrž která tyto jevy a řady zkoumá. Tím
se problém úlohy sousedních řad v literární evoluci neruší, ale na-
opak klade.

Analýza jednotlivých prvků díla, jeho syžetu a stylu, rytmu
a syntaxe v próze, rytmu a sémantiky ve verši se ukázala být uží-
tečná už jen proto, abychom se přesvědčili, že abstrakce těchto
prvků jsou jako *pracovní hypotéza* do jisté míry přípustné, ale že
zároveň všechny tyto prvky jsou navzájem *korelovány* a že na sebe
působí. Studium rytmu ve verši a v próze muselo prokázat, že
jeden a týž prvek hraje v různých systémech různou roli.

Korelaci každého prvku literárního díla jako systému se všemi
ostatními, a tedy s celým systémem, nazýváme konstruktivní funkcí
daného prvku.³

Při bližším pohledu se ukazuje, že konstruktivní funkce je složitý
pojem. Každý prvek na jedné straně okamžitě vstupuje do korelace
se řadou podobných prvků jiných děl, jež jsou samostatnými systé-
my, a dokonce i jiných řad,⁴ na straně druhé zaujímá vztah k ostat-
ním prvkům daného systému (autofunkce a synfunkce).

Lexika daného díla jednak okamžitě vstupuje do korelace s li-
terární lexikou a lexikou řeči vůbec, jednak do korelace s ostatními
prvky daného díla. Oba tyto komponenty, přesněji řečeno, obě
souběžně působící funkce, nejsou však stejné důležité.

Funkce archaismů bývá proto zcela závislá na systému, v němž
jsou užity. V *Lermontovově* systému plní například funkci tak-
zvaného „vysokého“ výraziva, neboť v tomto systému má domi-
nantní roli lexikální zabarvení (archaismy se používají pro jejich
lexikální asociace s církevním jazykem). V systému *Ťutčevově* plní
archaismy jiné funkce — jsou v řadě případů abstraktní: „fontan“
— „vodomjot“. Jako zajímavý příklad uvedme využití archaismů
v ironické funkci:

Hřmění děl a symfonie!⁵

u básníka, který slovo jako „symfonie“ používá v naprosto jiné
funkci. Autofunkce není rozhodující, vytvoří pouze možnost, pod-
mínku synfunkce. (Už před *Ťutčevovou* dobou vznikla v průběhu
18. a 19. století rozsáhlá parodická literatura, kde archaismy měly
již parodickou funkci.)

Výtrhovat jednotlivé prvky ze systému a spínat je vně tohoto systému, tj. bez zřetele k jejich konstruktivní funkci, s podobnou řadou jiných systémů, je zcela nesprávné.

4. Je vůbec možné takzvané „immanentní“ studium díla jako systému, bez zkoumání jeho vztahu k systému literatury jako takové? Izolované studium díla je stejnou abstrakcí jako abstrakce jednotlivých jeho prvků. Pokud jde o díla současná, používá se běžně s úspěchem v literární kritice. Korelace současného díla se současnou literaturou je totiž apriorně daná, pouze mlčením přecházená skutečnost (podobně jako korelace díla s ostatními díly téhož autora, korelace díla se žánrem atd.).

Ani v případě současně literatury není ovšem možné uchylovat se k jejímu izolovanému studiu trvaleji.

Existence faktu *jakožto faktu literárního* závisí na jeho diferencí kvalitě (tj. na jeho vztahu buď k literárním nebo mimoliterárním řadám), jinými slovy — na jeho funkci.

To, co je literárním faktem v jedné epoše, bude v jiné epoše běžným jevem řeči vůbec a naopak — vždy v závislosti na celém literárním systému, v němž se daný fakt nachází.

Dějme tomu, přátelský dopis Děržavinův je faktem života, práteleské dopisy doby Karamzinovy a Puškinovy jsou naopak faktem literárním. Srov. literárnost memoárů a deníků v jedné epoše s jinou epochou, kde stojí mimo literaturu.

Studujeme-li literární dílo izolovaně, nemůžeme si být jisti ani tím, že posuzujeme správně samu jeho konstrukci.

Důležitá je tu ještě jedna okolnost. Autofunkce, tj. korelace nějakého prvku s řadou podobných prvků jiných systémů a jiných řad, je podmínkou synfunkce, tj. konstruktivní funkce daného prvku.

Není proto rozhodně lhostejné, je-li některý prvek „oteřelý“, „vybledlý“ anebo ne. Co je to „oteřelost“, „vybledlost“ verše, metra, syžetu atd.? Jinými slovy — co je to „automatizace“ toho či onoho prvku?

Uvedu příklad z lingvistiky: jakmile „bledne“ představa nějakého významu, slovo, které tuto představu vyjadřuje, se stává pomocným, služebným slovem. Řečeno jinak, mění se jeho funkce. Totéž platí o automatizaci, „vybledávání“ kteréhokoli literárního prvku: prvek nemizí, ale mění se jeho funkce, stává se pomocnou. Při „oteřelosti“ metra nabývají v básni na důležitosti jiné příznaky verše

a jiné funkce díla a samo metrum začíná plnit jiné funkce.⁹

Tak veršovaný „malý fejton“ v novinách bývá psán povětšinou otřelými, banálními metry, jichž se poezie už dávno vzdala. Jako básně, tedy jako „poezii“, by ho vůbec nikdo nečetl. Prostřednictvím otřelého metra se v něm aktuální životní, fejtonistický materiál přiřazuje k literární řadě. Toto metrum má naprosto jinou funkci než v díle básnickém, totiž funkci pomocnou. Parodie žije v literatuře, pokud je živý sám parodovaný jev. Jaký literární význam může mít v pořadí tisíců záměrná parodie Lermontovy básně *Když rozléháš se v dál Žloutnoucí niva* a Puškinova *Proroka*? Veršovaný „malý fejton“ se k ní však uchyluje stále znovu a znovu. Jde o týž jev — parodie tu má pomocnou funkci, pomáhá přiřadit k literární řadě mimoliterární fakty.

Při „oteřelosti“ takzvané syžetové prózy přebírá fabule v díle jiné funkce než tehdy, když syžetová próza v literárním systému není „oteřelá“. Fabule může být také pouhou motivací stylu nebo způsobu podání materiálu.

Zhruba řečeno, přírodní líčení ve starých románech, kterým my, kdož se pohybujeme v určitém literárním systému, máme bezmála sklon připisovat pomocné poslání, úlohu pojiva nebo brzdy děje (a tedy je téměř vynechávat), bychom naopak, pohybovat se v jiném literárním systému, pokládali za hlavní, dominantní prvek, neboť může nastat situace, kdy fabule není ničím víc než motivací, záminkou k rozvíjení „statických popisů“.

5. Podobně lze řešit i nejobtížnější, nejméně probádanou problematiku literárních žánrů, Román, který se jeví jako ucelený žánr, prošel tak spletitým vnitřním vývojem, že se z jednotného žánru stal žánrem proměnlivým. Jeho materiál se obměňuje od jednoho literárního systému k druhému a samy jeho žánrové příznaky se vyvíjejí podle způsobu, jímž se mimoliterární řečový materiál uvádí do díla. Žánr „povídky“, „novely“ se v systému dvacátých až čtyřicátých let 19. století, jak už vyplývá z jejich názvů, vyznačovaly jinými rysy než dnes.^a My máme sklon označovat

a Srov. užítí termínu „povídka“ (rasskaz) v recenzi na *Evžena Oněgina* z časopisu Moskevský telegraf: „Který básník si kladl za cíl napsat povídku, tj. vytvořit *poému*, dokonce i v rozsáhlém prozaickém díle? Ani v *Tristramu Shandym*, kde je povídka na první pohled nejdůležitější ze všeho, není rozhodně cílem díla.“ (Moskovský telegraf, 1825, č. 15. Zvláštní příloha, str. 5.) „Povídka“ tu má očividně blízko k našemu termínu „vyprávění“. Tato terminologie rozhodně

žánry *podle sekundárních rezultativních příznaků*, zhruba podle jejich velikosti. Názvy „povídka“, „novela“, „román“ odpovídají u nás určitému počtu tiskových archů. Nedokazuje to ani tak „automatizovanost“ žánrů v našem literárním systému, jako spíše to, že žánry určujeme podle jiných příznaků. Velikost díla, prostor, který jeho řeč zaujímá, není ovšem příznakem irelevantním. Žánr díla izolovaného ze systému nemůžeme vůbec určit, neboť to, co se považovalo za ódu ve dvacátých letech 19. století nebo čemu říkal óda Fet, nedostávalo toto označení podle stejných příznaků jako v době Lomonosovově.

Tím dospíváme k závěru: studium izolovaných žánrů není možné bez studia znaků žánrového systému, s nímž jsou spjaty. Historický román Tolstého není spjat s historickým románem Zagorským, nýbrž s prózou své doby.

6. Striktně řečeno, studium literárních jevů vně jejich vzájemných vztahů není ani možné. Platí to třeba o próze a poezii. Mléky považujeme metrickou prózu za prózu a nemetrický vers libre za

není náhodná a udržela se velice dlouho. Srov. žánrové definice u Družinina z r. 1849: „Sám autor (Zagorský — J. T.) mluvil o tomto díle (*Rusové na počátku 18. století* — J. T.) jako o *povídce*; v záhlaví je však označeno jako *román*; čím skutečně je, lze jen těžko říci, protože ještě není ukončeno. [...] Podle mne to není ani povídka, ani román. Není to *povídka*, protože vyprávění ne vychází od autora ani od žádné další osoby, ale je naopak dramatizováno (anebo přesněji řečeno — dialogizováno); proto se v něm nepřetržitě střídají scény a rozmluvy; pro vlastní vyprávění tak zbývá velice málo místa. *Román* to také není, protože s tímto slovem se spojují požadavky básnické tvorby, *uměleckého zobrazení charakterů a situací*. [...] Nazvu je ale románem, protože se o toto označení ze všech sil ucházím.“ (A. V. Družinin, *Sobranije sočinenij*, sv. VI, Sankt Peterburg 1865, str. 91: *Dopisy nenkovského předplatitele*.) Nabízí se tu jedna velice zajímavá otázka.

V různých dobách a v různých národních literaturách se objevuje typ „povídky“, kde je v prvních řádkách vylicen vyprávěč; nehraje sice žádnou roli v syžetu, ale zato je subjektem vyprávění (Maupassant, Turgeněv). Jeho syžetovou funkci lze těžko vysvětlit. Kdyby se vypustily první řádky, kde je vyprávěč vykreslen, syžet se tím nezmění. Začátek povídky bývá obvykle velmi konvenční: „N. N. si zapálil doutník a začal vyprávět.“ Myslím, že nejde o jev syžetový, nýbrž žánrový? Vyprávěč je nálepkou žánru, signálem žánru „povídky“ v určitém literárním systému.

Tato signalizace napovídá, že žánr, k němuž autor přičítá své dílo, je žánrem stabilizovaným. „Vyprávěč“ je tu vlastně žánrovým reliktem starého žánru. Leskovův „skaz“ mohl opravdu vyplynout z „orientace“ na starý žánr, být nástrojem „vzkříšení“, omlazení starého žánru, a teprve pak přerůst svou žánrovou funkcí. Tento problém samozřejmě vyžaduje důkladnější prozkoumání.

verš, aniž bychom si uvědomovali, že v jiném literárním systému bychom se dostali do těžké situace. Jde o to, že próza a poezie jsou navzájem spjaty, že existuje vztah mezi funkcí prózy a verše. (Srov. vzájemný vztah mezi vývojem prózy a verše, jejich korelaci, kterou zjistil B. Ejchenbaum.)⁸

Funkci verše v určitém literárním systému plnil formální prvek metra.

Próza se však diferencuje, vyvíjí a zároveň s její evolucí dochází také k evoluci verše. Diferenciace jednoho z členů vzájemného vztahu vede i k diferenciaci druhého, anebo přesněji řečeno, je s ní spjata. Vzniká metrická próza (např. Andrej Bělýj). To je spojeno s přenesením veršové funkce z metra na jiné příznaky, často sekundární, rezultatívní: na rytmus jako na znak veršových jednotek, na zvláštní syntaxi, zvláštní lexiku atd. Funkce prózy ve vztahu k verši se nemění, ale plní ji už jiné prvky.

Evoluce prózy může během následujících staletí funkci verše buď trvale připsat próze, přenést ji na řadu dalších příznaků, anebo ji rozrušit a učinit nepodstatnou; stejně jako v současné literatuře přamalo záleží na příslušnosti žánru (podle sekundárních, rezultatívních příznaků), může nastat období, kdy přestane záležet na tom, je-li dílo psáno veršem nebo prózou.

7. Evoluční vztah funkce a formálních prvků je zcela neprobádanou otázkou. Uvedl jsem, jak evoluce forem vyvolává změnu funkce. Příklady toho, jak forma s neurčitou funkcí vytváří novou funkci a činí ji přitažlivější, je bezpočet. Jsou známy i případy jiné: ho druhu, kdy funkce hledá svou formu.

Uvedu příklad, kde dochází ke spojení obou těchto momentů.

Ve dvacátých letech minulého století vznikla v literárním směru archaistů funkce vysokého a prostonárodního veršovaného eposu. *Korelace literatury se sociální řadou vedou oba žánry k velké veršové formě*. Chybějí však formální prvky, „objednávká“ sociální řady se rovná „objednávce“ literární a visí tak ve vzduchu. Začínají se hledat formální prvky. Katěnin v r. 1822 chce učinit formální prvek veršované epopeje z *oktáv*. Spory kolem napohled nevinné oktávy se svou vášnivostí rovnají tragické osiřlosti funkce bez formy. Archaistům se epos nedaří. Po osmi letech využijí oktávy Ševyriov a Puškin v jiné funkci — k rozbití čtyřstopého-jambického eposu

a vytvoření nového, sníženého (tedy nikoli „vysokého“) prozaizovaného eposu (*Domek v Kolomně*).⁹

Sepětí funkce a formy není náhodné. Stejně není náhodné ani spojení lexiky určitého typu s metry určitého typu u Katěna a o dvacet, třicet let později u Někrasova, který pravděpodobně neměl o Katěninovi ani tušení.¹⁰

Proměnlivost funkcí toho či onoho formálního prvku, vznik té či oné nové funkce, s níž formální prvek již zůstane spjat, patří k závažným otázkám literární evoluce, na jejichž řešení a zkoumání nám tu nezbyvá místo.

Spokojím se tedy jen konstatováním, že na dalším studiu těchto otázek závisí řešení problematiky literatury jako řady, jako systému.

8. Představa, že vzájemné vztahy literárních jevů se utvářejí podle tohoto schématu — dílo proniká do synchronního literárního systému a „obrustá“ tam funkcí — není zcela správná. Rozporná je i koncepce nepřetržité evoluce synchronního systému. Systém literární řady je především *systémem funkcí této řady, která se nachází neustále v korelaci s ostatními řadami*. Složení řad se mění, diferencovanost lidských činností však zůstává. Evoluce literatury stejně jako ostatních kulturních řad neodpovídá (vzhledem ke specifickému materiálu, s nímž pracuje) tempu ani charakteru řad, s nimiž je korelována. Evoluce konstruktivní formy probíhá rychle. Evoluce literární funkce — od epochy k epoše, evoluce funkcí celé literární řady ve vztahu k sousedním řadám — po celá staletí.

9. Vzhledem k tomu, že systém neznámená rovnoprávné vzájemné působení všech prvků, nýbrž předpokládá vůdčí postavení skupiny prvků („dominanta“) a deformaci ostatních, vděčí literární dílo za svůj vstup do literatury, za svou literární funkci právě této dominantě. Proto neřadíme verše k veršové řadě (na rozdíl od řady prozaické) podle všech jejích zvláštností, nýbrž pouze podle některých. Totéž platí rovněž o příslušnosti k žánrům. Dnes řadíme román k „románu“ podle rozsahu a typu rozvíjení syžetu, kdysi však pro zařazení k románovému žánru byla rozhodující milostná zápleтка.

Narážíme tak ještě na jeden fakt, z evolučního hlediska velmi zajímavý. Dílo se hlásí k té či oné literární řadě díky „odchylkám“, „diferencím“ právě od té literární řady, k níž je zatím řazeno. Tak například problém žánru Puškinovy poémy, v kritice dvacátých

let neobyčejně aktuální, vystupoval s takovou naléhavostí proto, že Puškinův žánr byl žánrem kombinovaným, smíšeným, novým, bez hotového „názu“. Čím radikálněji se s tou či onou literární řadou rozcházela, tím větší důraz se kladl na systém, od něhož se vzdaloval a diferencoval. Vers libre tak zvyrazňoval veršový princip *minometrických* příznaků, Sternův román — syžetový princip *mimofabulárních* příznaků (Šklovskij).¹¹ Nabízí se analogie z lingvistiky: „proměnlivost slovního základu vede k tomu, že se na něj soustřeďuje maximum důrazu a vyplétá ho ze sítě neměnných přípon“ (Vendryš).¹²

10. V čem spočívá korelace se sousedními řadami?

Které to vlastně jsou ty sousední řady?

Odpověď máme všichni na jazyce — život („byt“).

Abychom vyřešili problém korelace literárních řad se životem, položíme si otázku: jak a v čem jsou život s literaturou korelovány? Život má přece mnohotvárnou, mnohostrannou strukturu a specifická je pro něj pouze funkce všech jeho stránek. S literaturou vstupuje do korelace především svou řečovou stránkou. Totéž platí i pro korelaci literárních řad se životem. Korelace literární řady s řadou životní se uskutečňuje i v řeči, literatura má ve vztahu k životu řečovou funkci.

Mluvíme často o tzv. „zaměření“. Míjíme tím přibližně „tvůrčí záměr autora“. Stává se však, že „záměr je dobrý, ale provedení špatné“. Dodejme: autorův záměr může sloužit pouze jako fermentační činidlo. Autor pracuje se specifickým literárním materiálem, podřizuje se mu a vzdaluje se tak svému záměru. *Hoře z rozumu* mělo být „vysokou“, podle autorovy terminologie odlišné od naší, dokonce „velkolepou“ komedii, vznikla však komedie politická, „archaická“, pamfletní.¹³ *Evžen Oněgin* byl zprvu zamýšlen jako „satirická poéma“, v níž se autor „zalyká žlučí“.¹⁴ Při práci na IV. hlavě však Puškin už psal: „Kdepak já mám nějakou satiru? V *Evženu Oněginovi* po ní není ani potuchy.“¹⁵

Konstruktivní funkce, korelace prvků uvnitř díla mění „autorův záměr“ ve ferment, avšak nic víc. „Tvůrčí svoboda“ je jistě heslo optimistické, ale neodpovídá skutečnosti — a na její místo nastupuje „tvůrčí nutnost“.¹⁶

Literární funkce, korelace díla s literárními řadami, dílo dovršuje.

Zbavme však slovo „zaměření“¹⁷ teleologického, cílového zabarvení, „záměru“. Co nám zbude? „Zaměření“ literárního díla (řady) jako jeho *řečová funkce*, jeho korelace s životem.

Zaměření Lomonosovovy ódy, její *řečová funkce*, je *řečnické*. Slovo je „zaměřeno“ na *přednes*. Další asociální vazby k životu — *přednes ve velkém sále, v palácové síni*. Do Karamzinovy doby óda literárně „vypěla“. Její původní zaměření zaniklo nebo se zúžilo a přešlo k jiným, tentokrát už životním formám. Oslavné a všelijaké jiné ódy se staly „uniformními verši“ — záležitost čistě životní. Chybí hotové literární žánry. Náhle jejich místo zaujímají *životní řečové jevy*. Řečová funkce, zaměření si hledá své formy a nachází je v rámci žertu, v nejrůznějších veršových a rýmových hříčkách, v šarádách atd. Evolučního významu nabývá i zde moment *geneze, přítomnosti těch či oněch životních řečových forem*. Dalšími životními řadami těchto řečových jevů jsou v Karamzinově epoše salóny. Salón — fakt života — se v té době stává faktem literárním. Tak se získávají životní formy pro literární funkci.

Podobně domácí, intimní sémantika kroužku, který existuje vždy, nabývá v různých obdobích¹⁸ literární funkce.

V literatuře tak získávají trvalé místo *náhodné výsledky*: Puškinovy osnovy básní, psané načisto, a jeho koncepty „scénářů“ se stávají čístopisy jeho próz.¹⁹ To je však možné pouze při evoluci celé řady, *při evoluci jejího zaměření*. Analogický boj dvou zaměření nacházíme i v naší době: mítinkové zaměření veršů Majakovského („óda“) v boji s Jeseninovým komorním zaměřením na romanci („elegie“).²⁰

11. Řečová funkce nesmí být pomíjena ani v otázce zpětné *expanze literatury do života*. „Literární osobnost“, „osobnost autora“, „hrdina“ jsou v různých dobách řečovým zaměřením literatury, z níž se vracejí zpět do života. Taková jsou lyrická hrdinová Byronovi, kdysi spojovaná s jeho „literární osobností“, která čtenářům vystupovala z jeho veršů a přecházela do života. Taková je „literární osobnost“ Heina, která má daleko k biografii skutečného Heina. Biografie se v určitých obdobích mění v ústní legendu, apokryf. Dochází k tomu zákonitě, v souvislosti s řečovým zaměřením daného systému: Puškin, Tolstoj, Blok, Majakovskij, Jesenin.²¹ Srov. skutečnost, že literární osobnost postrádáme u Leskova, Turgeněva, Feta, Majkova, Gumiljova aj., což souvisí s tím, že v jejich díle chybí řečové zaměření na „literární osobnost“. Expanze litera-

tury do života samozřejmě vyžaduje zvláštní životní podmínky. 12. To je *nejbližší sociální funkce literatury*. Zjistit a zkoumat ji lze pouze studiem nejbližších řad. A to je opět možné pouze studiem nejbližších podmínek, nikoli násilným zapojováním dalších, byť i hlavních, kauzálních řad.

A ještě jedna připomínka: pojem „zaměření“, řečové funkce se vztahuje k celé literární řadě nebo k celému systému literatury, a nikoli k jednotlivému dílu. Dříve než se začne mluvit o zaměření jednotlivého díla, musí být uvedeno do korelace s literární řadou. Zákon velkých čísel se nedá aplikovat na čísla malá. Jestliže však pro jednotlivá díla a jednotlivé autory stanovíme hned vzdálenější kauzální řady, nestudujeme evoluci literatury, nýbrž její modifikaci; nezkoumáme totiž, jak se mění a vyvíjí v korelaci s evolucí jiných řad, nýbrž jak ji sousední řady deformují. Také tento problém je třeba studovat, ale ve zcela jiné rovině.

Obzvlášť zrádné je přímočaré studium autorovy psychologie a sklenutí kauzálního můstku od *autorova prostředí*, *života*, *třídy* k jeho dílům. Batuškovova erotická pociz vznikla z práce na básnickém jazyce (srov. jeho proslav *O vlivu lehké poezie na jazyk*) a Vjazemskij odmítl hledat její genezi v básnickově psychologii (srov. dříve, str. 47). Básník Polonskij, který nikdy nebyl teoretikem, avšak jako básník a mistr svého oboru poezii rozuměl, psal o Benediktovi: „Je docela dobře možné, že drsná příroda, les, balvan [..] působily na vnímavou duši dítěte, z něhož se stal básník. Ale jak na ně působily? To je velmi těžká otázka a bez přitahování za vlasy ji nikdo nezdopoví. Příroda, která je pro všechny stejná, tu rozhodně nehraje hlavní roli...“²² Typické bývají rozštěpy v umělecké tvorbě, jež se nedají vyložit jejich obdoby v osobním životě umělce. Děržavin či Nekrasov psali například v mládí současně „vysokou“ i „nízkou“, satirickou poezii, až se oba proudy v objektivních podmínkách slily v jediný a daly tak vzniknout novým jevům. Problém tu očividně netkví v podmínkách individualit, nýbrž v podmínkách objektivních, v evoluci funkcí literární řady ve vztahu k nejbližší řadě sociální.

13. Proto musí být znovu přezkoumán jeden ze složitých vývojových problémů literatury — otázka „vlivu“. Některé hluboké psychologické a životní osobní vlivy se v literární rovině vůbec neobrážejí (Caadajev a Puškin). Jiné zase literaturu modifikují a deformu-

ji, nemají však přitom žádný evoluční význam (Michajlovskij a Gleb Uspenskij). Nejpřekvapivější však je, když vnější fakta vedou k závěru o vlivu, který ve skutečnosti neexistoval. Uváděl jsem již příklad Katěrina a Někrasova. Ve výřtu by se dalo pokračovat. Jihoamerické kmeny vytvářejí mýtus o Prométheovi bez vlivu antiky. Máme před sebou fakty konvergence,²³ náhodné shody. Jsou tak významné, že odsunují zcela do pozadí psychologický přístup k otázce vlivu a jako zcela nepodstatný i problém chronologický — „kdo to řekl dříve“. Vliv“ se může prosadit pouze tehdy a v tom směru, kdy a v jakém směru jsou pro to literární podmínky. Při shodě funkce nabízí vliv umělci formální prvky k jejímu rozvíření a upevnění. Chybí-li takový vliv, může analogická funkce vést k analogickým formálním prvkům i bez něho.²⁴

14. Je načase položit si otázku hlavního termínu, jímž literární dějiny operují, totiž „tradice“. Shodneme-li se na tom, že evoluce je změna poměru mezi členy systému, tj. změna funkcí a formálních prvků, bude evoluce „střídáním“ systémů. Toto střídání mává v té či oné epoše tu pomalejší, tu překotnější tempo a nepředpokládá náhlé a úplné obnovení a náhradu všech formálních prvků, nýbrž *novou funkci těchto prvků*. Proto se konfrontace těch či oněch literárních jevů musí provádět z hlediska jejich funkce, nikoli pouze z hlediska forem. Zdánlivě naprosto odlišné jevy různých funkčních skupin mohou plnit stejné funkce a naopak. Problém se komplikuje tím, že každý literární směr hledá v určitém období opěrné body v předchozích systémech — tím, co lze označit za „tradicionalismus“.

Funkce Puškinovy prózy mají tak blíže k funkcím prózy Tolstého než funkce Puškinova verše k funkcím jeho napodobitelů ve třicátých letech a Majkova.

15. Shrnuji: evoluci literatury lze studovat pouze ve vztahu k literatuře jakožto řadě, systému, který koreluje s ostatními řadami a systémy a je jimi podmíněn. Studium musí postupovat od konstitutivní funkce k funkci literární, od funkce literární k funkci řečové. Musí objasnit vzájemné evoluční působení funkcí a forem. Studium evoluce se musí ubírat od literární řady k nejbližším řadám, s nimiž je literatura v nejtěsnější korelaci, nikoli k řadám vzdálenějším, byť hlavním. Dominantní význam hlavních sociálních faktorů se tím nejen nepopírá, ale musí být naopak objasněn v pl-

ném rozsahu právě na problému literární *evoluce*. Bezprostřední stanovování „vlivů“ hlavních sociálních faktorů zaměňuje naproti tomu studium evoluce literatury za zkoumání *modifikace* literárních děl, za zkoumání jejich deformace.

⁸ Ťuťčevovy překlady básní pod názvy *Drug, otkrojija predno mnoj...* a *V kotoryju iz dvuch vlyubit' ja...*

⁹ Viz Ťuťčevovu básně *Motiv Gejne*.

¹⁰ Srov. o archaizaci Heina u Ťuťčeva a dalších ruských překladatelů v práci A. Fedorov, *Ruskij Gejne (40—60-je gody)*, ve sb. *Russkaja poezija*, Leningrad 1929, str. 256—260.

¹¹ Těto hypotézy se přidružuje i řada současných badatelů. O vztahu Ťuťčeva k romantismu viz též Ťyanovovu monografii *Ťuťčev a Heine (PILK)*.

¹² Z básně *V hodinách, kdy býval...*

O LITERÁRNÍ EVOLUCI

Stát *O literární evoluci* byla poprvé otištěna v čas. Na literaturum postu, 1927, č. 10, str. 42—48 pod záhlavím *Otáčka literární evoluce (Vopros o literární evolucii)*, a to bez věnování. S určitými změnami byla pojata do AiN, kde byla datována r. 1927. Překlad byl pořízen z PILK, kam byl převzat text z AiN.

Studie je těsně spjata se statí *Literární fakt*, v níž problém literární evoluce dominuje. Po *Literárním faktu* zůstával tento problém pro Ťyanova i nadále základním tématem teoretických úvah. Záměr nové práce vznikl nejpozději v první polovině r. 1925. Už 25. června 1925 psal B. M. Ejchenbaum V. B. Sklovskému: „Měli bychom vydat sborník statí o literární evoluci a dějinách literatury — to by byla věc! Nehme se z místa, dokud nepodáme tenhle problém za chřtán — nemůžeme si dovolit odbývat jej mávnutím ruky. Jurij zahájil zaimov prací o obecných otázkách evoluce. Sil má spoustu — myslím, že dokáže s leccím pohnout.“ (CGALI, f. 562, inv. I, a. j. 782.) 4. října si Ejchenbaum zapsal do deníku: „Zašel Ťyanov [...] Chystá zaimov prací o evoluci.“ (CGALI, f. 562, inv. I, a. j. 782.) V dopise Sklovskému z 1. října téhož roku Ťyanov psal: „Pracuji na knize *Evoluce literatury*.“ (CGALI, f. 562, a. j. 722.)

Ve Zprávě o vědecké činnosti Oddělení slovesného umění GIII za období do 1. ledna 1926 je uvedena do tisku připravovaná Ťyanovova práce *Problém literární evoluce* (P—I, str. 160). Jak dosvědčuje jeho předmluva ke sb. *Ruská próza (Russkaja proza)*, Leningrad 1926 — psáno nejpozději v prosinci 1925), v níž jsou základní teze statí *O literární evoluci* konspektivně vyloučeny, nejdůležitější aspekty tématu měl v té době už zpracovány; Ťyanov sám chápal tuto předmluvu jako „neuplný přehled kapitol budoucí knihy“ (str. 11). Z dopisu Sklovskému, datovaného březnem—dubnem 1927, je patrné, že toto téma pojímal i nadále velice široce a vymezil mu ve svých plánech nejbližší léta: „Dokončím román, různé přednášky, vyjedl si na smrtelný Kavkaz a budu psát o evoluci literatury. Usilovně o ni přemýšlím a na leccos už jsem přišel. [...] Čítím, že se nám to povede. Potřeboval bych ještě tak 15 let života. Založme svůj význam na životě, a ne na smrti — to je věc básníků.“ (CGALI.)

Stát, která vyrostla z celkového záměru knihy, dokončil přibližně v březnu 1927 a přednesl ji v GIII. 10. března si Ejchenbaum zapsal do deníku: „29. března se koná jubilejní zasedání našeho oddělení v Ústavu dějin umění; o referát jsem byl požádán já (o literárním životě) a Ťyanov (o literární evoluci).“ (CGALI.) Na tomto veřejném zasedání Oddělení slovesného umění k 15. výročí založení GIII Ťyanov svou přednášku skutečně také přednesl (P—IV, str. 153). Předtím, 6. března, vystoupil v diskusi o formální metodě v Ťeniševově škole, kde vyloužil základní myšlenku svých prací o literárním faktu a literární evoluci (Novyj Lef, 1927, č. 4, str. 46). 26. dubna 1927 si K. I. Čukovskij zapsal do dení-

ku: „Včera jsem byl u Ťyanova. [...] Na pohovce se povalovaly nejružnější rukopisy — kousky románů o Gribojedovi, vědecká stat' o evoluci umělecké prózy, překlady z Heina.“ (Deník uložen u J. C. Čukovské.) Na jaře byla stat' odeslána do časopisu Na literaturum postu, 9. května 1927 psal Ťyanov Sklovskému: „Běs bych, Vitěnko, od Tebe chci. Před půlruka měsícem se na mě obrátili z Literárního postu, nemám-li nějakou stat' — tak jsme je s Borjou poslali. A má byla teoretická — přednesl jsem ji v Ústavu. Jsou sice jací jsou, ale přece jen lepší než Rudá novina nebo Niva. Dalo by se tam tedy něco otisknout. Na Tebe tam prý ale nějaký malý běs šelkal jako posedlý. b Mou stat' přitom vzali. Běsa jsem ještě nečetl, nepochybuji však, že je to špinavost. Neznám okolnosti, nevím, kdo to zpunktoval, zda běs nebo post, osobnost nebo ostudnost. Jestliže to druhé, budu jim muset napsat, že u nich publikovat nemohu. Porad“ (CGALI.) Odpověď Sklovského zřejmě podnítila Ťyanova k rozhodnutí, aby stat' v časopise otiskl.

Ejchenbaumova a Ťyanovova stat' v čas. Na literaturum postu byly přijaty jako svědectví metodologických obtíží a zásadních proměn uvnitř formální školy (podobně byly pochopeny i další knihy z r. 1928 — *Materiál a styl v románu Lea Tolstého Vojna a mir* B. Sklovského a první svazek Ejchenbaumovy monografie *Lea Tolstoj*). Viz např.: M. Grigorjev, *Krizis formalizma*, v jeho kn. *Literatura i ideologija*, Moskva 1929 (poprvé otištěna v čas. Pečat' i revolucija, 1927, č. 9); J. Mustangova, *Formalisty na novom etape*, ve sb. *Ža marksistškoje literaturovedenje*, Leningrad 1930; C. Vol'pe, *Teorija literaturnogo byla* (tamtéž); P. N. Sakulin, *K ižilom ruskogo literaturovedenija za dešat' let*, Literatura i marksizm, 1928, kn. 1. Problém nepřestává Ťyanova zajímat ani po otištění statí. V korespondenci se Sklovským z r. 1928 se opakuje myšlenka o budoucí společné práci — o vytvoření systematických dějin ruské literatury, nepochybně v souvislosti s koncepcí, na níž Ťyanov pracoval v letech 1925—1927. O tomto záměru se zmiňuje v deníkovém záznamu z 15. května 1928 B. Ejchenbaum: „Vita přijel na dva dny. S Jurijem u mne proseděli celý večer. Hovořilo se o leccím. O našich budoucích dějinách literatury. To by opravdu stálo za úvahu!“ (CGALI, f. 1527, inv. I, a. j. 247; viz též v Ejchenbaumově předmluvě ke sb. *Ruská próza*, str. 6 až 7.)

Konec r. 1928 proběhl ve znamení pokusů o reorganizaci Opoju na základě teoretických principů společnosti (o směru této revize viz pozn. k tezím *Problémy studia literatury a jazyka* (str. 612 této publikace). 16. prosince 1928 vložil Ťyanov nov obsah své statí v přednášce o literární evoluci v Pražském lingvistickém kroužku (viz pozn. k uvedeným tezím).

Změna názvu statí v AiN je v jistém smyslu výmluvná: jako by dosvědčovala přetrvání práce na problému — „otázka“ přešla v odpověď. Ta však byla vložena pouze v tezevité formě, a potřebuje proto podrobný komentář.

Jinou odpověď — koncepci literárního života — předkládal v řadě statí těchto let Ejchenbaum (vesly do jeho kn. *Mój záznamník* — *Moj vremennik*, 1929). Jak komentátorům laskavě sdělila L. J. Ginzburgová, stala se diskuse o této koncepci v Ejchenbaumově a Ťyanovově semináři (první polovina r. 1927) jednou z krizových epizod semináře, jehož činnost skončila v r. 1927. „Teorie narazila

a Jde o stat' B. Ejchenbaum, *Literatura i literaturnyj byt*, Na literaturum postu, 1927, č. 9.

b Míni se recenze O. Běskina na *Třetí fabricku Sklovského (Domácká dílna literární realky*, Na literaturum postu, 1927, č. 7). V dopise z 8.—9. dubna 1927 psal Ejchenbaum Sklovskému: „Jura také odevzdal svou stat' o literární evoluci do Literárního postu — pravděpodobně projde bez námitek: redakce z ní těžko něco chopí, otisknou ji z úcty k autorovi. Taký je pobouřen Běskinovou stat' — napiš nám, líp do toho vidíš. Naznačuju Averbachovi, že by měli uvést, že pod tuhle stat' se redakce nepodpisuje — pokud opravdu, jak mi přise.“ (CGALI, f. 562, inv. I, a. j. 782.)

na námitky. Boris Michajlovič je vyslechl a konstatoval: „Seminář vystupoval zcela jednomyslně. Jsem v hrozné situaci. Ale dovedu si představit ještě něco horšího, ještě něco hroznějšího. Představte si, že za takových pět let byste přišli s ním novým, odvážným, a nechápal bych vás já! To by bylo hrozné. Dneska to našťástě dopadlo právě naopak!“

Sám Ejchenbaum a mladí autoři, kteří převzali koncepci literárního života (M. Aronson — S. Rejser, *Literaturnyje knižki i salony*, Leningrad 1929; T. Grič — V. Trenin — M. Nikitin, *Slovesnost' i kommercija*, Moskva 1929),^a se odvolávali na stati *Literární fakt* a *O literární evoluci* jako na práce jim zásadně blízké. Snaha o nastínění teoretických základů dějin literatury, rozlišení kategorií evoluce a geneze, hledání cest k mimoliterárnímu řádku bylo Ejchenbaumovi a Tyjanovovi společné. Zároveň se však rýsovaly dvě různé cesty — cesta nejbližších konkrétních výzkumů a „předběžných“ teoretických koncepcí.

Tyto koncepce se zakládají na myšlenkách systémovosti. Stejně jako v *Literárním faktu*, vychází se i zde ze shodných postulátů pro literaturu jako celek i pro její jednotlivé úseky. Navrhuje se předběžná dohoda: příznak systémovosti se připsuje literatuře dané epochy velkou a každému literárnímu dílu zvlášť a považuje se za příznak základní. Z toho plyne přinejmenším dvojitý vztah každého zkoumaného prvku díla — ke každému z obou těchto systémů (prakticky jde o vztah konkrétního textu k „celé literatuře“, zprostředkovaný žánrem). Tato Tyjanovova představa předběžila svou dobu a přenechala pozdější vědě nesmírně složitý úkol. Dodnes se princip systémového přístupu nejdůležitěji uplatňuje při analýze jednotlivého textu, mnohem nedůležitěji při práci se souborem textů jednoho autora nebo několika porovnávaných textů různých autorů a naprosto nedostatečně je používán při popisu „celé literatury“ dané epochy.^b Nesmíme pominout jeden závažný důsledek vyplývající z uznání systémovosti každého literárního faktu: v procesu literární evoluce zvýrazňuje vybočení faktu z jeho dřívějších vztahů právě tyto vztahy a aktualizuje tak celý jejich systém (viz bod 9 stati). Tento efekt provází mim. jiné i žánrové inovace.^c Jiná důležitá Tyjanovova teze interpretuje kategorií formy a jako její dílčí případ — fenomén „nové formy“. V souvislosti s tím je třeba zdůraznit, že Tyjanov používal (byť ne vždy důsledně) termín „funkce“. Nechápal ho přitom účelově (což

a Uvádíme tu (v překladu z němčiny) Tyjanovu recenzi na tuto knihu: „Jednou z nejaktualnějších otázek teorie a dějin ruské literatury je dnes otázka vzájemného sepečetí literatury s ostatními sociálními oblastmi. Kulturní mladých moskevských vědců je pokusem o probádní literárního prostředu, tedy oblasti literatury nejbližší. Ruský termín literární prostředí označuje neobyčejně nejasný komplex jevů. Patří sem jak problém profesionalizace spisovatelovy práce, tak i problémy historické role diletantství, knižního trhu, vztahu mezi časopisem a almanachem. O těchto neobyčejně závažných otázkách neexistují prakticky žádné materiály. Velice široká tematická paleta recenzované knihy jako jeden z prvních pokusů vyhloubit kutač šachtici (Schürfungversuche) v jedné z nejdůležitějších oblastí současné ruské literární vědy.“ (Slavische Rundschau, 1929, č. 3, str. 191.) Viz dopis Sklovskému z Prahy (prosinec 1928): „Poděkuj své onuladně, že tak rychle vyhověla mé prosbě a poslala mi *Literaturu a obchod* s dojemným věnováním. V knize se ošgem zalbkají nadšením a údivem. Pojalí do ní opravdu spoustu materiálu. Je tak svěží, i když nezralá. Napsal jsem na ni recenzi, přiznávám, (ČGALI, f. 562, inv. 1, a. j. 723).

b D. S. Lichačov demonstruje souvztáhnost literárních a folklorních činností v jednom systému staroruské kultury (viz oddíl *Počátky literatury jako systému*, kap. *Vzájemné vztahy literárního žánru* v kn. D. S. Lichačov, *Počátky drevoruské literatury*, 2. vyd., Leningrad 1971, český překlad *Počátky staroruské literatury*, přel. L. Zadravský, Praha 1975). Srov. výtvarné otázky teoretických dějin literatury v jeho kn. *Rozvíjení ruské literatury X—XVII století. Epická i stíh.*, Leningrad 1973.

c Toto pojetí má blízko k myšlenkám M. M. Bachtina o „panetní žánru“. Lze poukázat také na jiné zcela nepochybné styčné body: Bachtin rovněž upozorňuje na proměnlivost hranic „mezi jevy uměleckými a neuměleckými“, mezi literaturou a ne-literaturou“ (M. Bachtin, *Voprosy literatury i estetiki*, Moskva 1975, str. 475—476, český překlad M. M. Bachtin, *Román jako dialog*, přel. D. Hodrová, Praha 1980, str. 33, viz též str. 404—405.)

odpovídá jeho celkovému ústupu od teleologického chápání poetiky — srov. pozn. 17). Konstatovat, že prvek (míní se prvek díla nebo dílo jako prvek „celé literatury“) vystupuje v určité funkci, neznamená, že se mu připsuje konkrétní cíl, dokonce ani v případě, že se tento cíl nechápe jako subjektivně tvořený, nýbrž jako objektivně daný. Znamená to především vymezit oblast korelace prvku a určité linie jeho vztahů — jednu z mnoha linií, utvářejících schéma daného literárního systému. Abstraktní schéma funkčních vztahů je principem organizujícím empirický soubor forem, jejichž nepřetržitě vznikání tvoří reálný život literatury. Každý formální prvek (nebo celistvá „forma“) je realizací určitého vztahu a v této rovině se chápe jako závislá na funkci. V jedné z přípravných poznámek k práci se vzájemný vztah základních kategorií koncepce chápe takto: „Z evolučního historického hlediska je hlavní forma. Z logického — funkce.“ (AK.)

Brilantní úvahy v tomto duchu nacházíme v dodatku k *Verbojnym formam Něktrazovojm* z r. 1928 (viz tato publikace), kde jsou již patrné náznaky pojetí funkčních rozdílů ve využití formálních prvků. (Srov. T. Todorov, *Poétique de la prose*, Paris 1971, str. 19.)

V Tyjanovově vědecké tvorbě se složitým způsobem odrážely některé proudy soudobého filologického myšlení. V jeho pracích — především ve stati *O literární evoluci* — bije do očí svérázné střetávání historického pojetí s tendencí podmiňnou výboji „lingvistického modernismu“. Speciálního studia by zasloužil vliv, který na Tyjanovův přístup k literární evoluci měli F. de Saussure a I. A. Baudouin de Courtenay — rozšířilo by to naše představy o plodném vzájemném ovlivňování lingvistiky a poetiky v ruské filologii desátých a dvacátých let a o ruském saussurovství. Tyjanov navštěvoval na petrohradské univerzitě jak přednášky L. V. Ščerby, který v práci *Vychodoúžické nářečí* (1915) popsal jazyková fakta výlučně v jejich daném, současném stavu, tak i přednášky Baudouina de Courtenay, jehož antimladogramatické teze o statickém a dynamickém pohledu na jazyk, jak známo, předjaly princip synchronie a diachronie, který zformuloval de Saussure. Saussure spadl do zájmové sféry Moskevského lingvistického kroužku (jeho členové měli možnost dovědět se o něm bezprostředně od jeho žáka S. O. Karcěvského — viz R. Jakobson, *Selected Writings*, sv. II, The Hague—Paris 1971, str. 518) a především pak do oblasti zájmů G. O. Vinokura. Pokus vybudovat poetiku s využitím rozdělení na „langue — parole“ viz G. Vinokur, *Poetika. Lingvistika. Sociologija (Metodologická správa)*, Lef, 1923, č. 3; srov. v jeho kn. *Kul'tura jazyka*, Moskva 1925, str. 16—24, 147. De Saussureův *Kurs* (viz recenzi M. N. Petersona na vyd. z r. 1916 — Pečat' i revolucija, 1923, č. 6) byl předmětem diskuse na GChN (přednáška M. M. Kenešberga přednesená 31. července 1923 — *Gosudarstvennaja Akademija chudožestvennyh nauk. Otčet 1921—1925*, Moskva 1926, str. 20); V. V. Vinogradov s odkazem na de Saussura, Baudouina de Courtenay a L. Šcerbu propagoval „funkčně imanentní“ metodu systémového studia individuálního stylu spisovatele — viz mj. *O zadatčích stilistiky. Nabliženiya nad stillem žitiia protopopa Avakuma* (Russkaja reč', sv. I, Petrograd 1923, str. 286—288); *O poezii Anny Achmatovoj (Stilistické nabroski)*, Leningrad 1925, str. 7, viz též v kn. V. V. Vinogradov, *Poetika ruské literatury*, Moskva 1976, str. 370; srov. ve dvacátých letech orientaci na de Saussura v tak odlišných oblastech, jako je etnografie a teorie deklamací: P. G. Bogatyrev, *Magičeskije dejství, obrjady i verovanija Žakarpat'ja* (1929), v jeho kn. *Voprosy teorii narodnogo iskusstva*, Moskva 1971; S. I. Bernštejn, *Estetické*

a V. V. Vinogradov odlišoval tuto metodu (sám ji označoval za „fenomenologickou“) jak od metody literárněhistorické, tak od metody impresionisticko-kritické (*Eljuby o stile Gogolja*, Leningrad, 1926, str. 8 až 10).

predposylky teorii deklamacii, P—III, str. 30.^a „Lze říci, že většina představitelů našeho lingvistického myšlení se nachází pod hlubokým vlivem Saussurovým a jeho žáků Ballyho a Séchéhaye.“ (V. N. Volosinov, *Novější tématy lingvistické myslí na Západě. Literatura i marxismus*, 1928, kn. 5, str. 126; totéž v jeho kn. *Marxismus i filologie jazyka*, 2. vyd., Leningrad 1930, str. 60.) Jedním z prvních, ne-li vůbec prvním svědectvím tohoto vlivu je odkaz na Saussura u R. O. Jakobsona v kn. *Novější ruská poezie*, Praha 1921, kterou autor datoval r. 1919.

Pro pochopení vědecké situace na počátku dvacátých let je velice důležitá jedna epizoda. Jak dokazují materiály z archivu A. I. Romma (1898–1943), člena Moskevského lingvistického kroužku, připravoval Romm v r. 1922 překlad Saussurova *Kursu*. Ch. Bally se o tom dověděl z dopisu své žáčky A. K. Solovjovové a jejím prosidivním navázal Ch. Bally a A. Séchéhaye s překladatelem korespondenci. Zachovaly se kopie dvou Rommových dopisů a dva dopisy francouzských vědců, adresované Rommovi; vyjadřují v nich obavy o kvalitu překladu a nespokojenost s finančními podmínkami celého podniku (CGALI, f. 1495, inv. 1, a. j. 88, 111). „Nechci nic jiného,“ zdůrazňuje Romm, „než aby ta nádherná kniha byla přeložena a mí ruší kolegové si ji přečteli.“ Bally a Séchéhaye však odmítli se za Rommův překlad zavazet. V rukopisných komentářích k materiálům svého archivu, předaného nedávno do GBL (f. 709), sděluje A. K. Solovjovová, že Romm poté od svého záměru ustoupil. Rukopis nedokončeného překladu se zachoval v jeho archivu (a. j. 32). Připomínáme ještě, že v r. 1925 přednášela A. K. Solovjovová o Saussurovi v GACHN (viz Bjulleten' GACHN, 1925, seš. 2, str. 27).

Týňanovova koncepce přirozeně vznikla v kontextu Saussurových myšlenek. Odtud čerpal své představy o synchronním literárním systému. Jejich porovnáním se Saussurovým učeníem lze zjistit řadu analogií. Systém funkčních vztahů lze chápat jako jazykový kód, tedy langue, kdežto texty v tomto systému zahrnuté se dají přirovnat k parole. Protože však každé literární dílo je podle Týňanova zároveň systémem, stojí tu současně i jako jazyk, ve vztahu k celé literatuře pak i jako řeč. Autofunkce je paradigmatickým parametrem prvku, syntaktické parametrem syntagmatickým. Neoriginálnější se však u něho odrazil protiklad synchronie a diachronie. Týňanov rozšířil systémový přístup i na diachronii, avšak nedosáhl heuristické jasnosti pojmové dvojice Saussurovy. A navíc sama koncepce nepřetříté evoluce synchronního systému je u něho rozporná (bod 8). Srov. v přípravných konceptech stati: „Klasť evoluci a synchronní systém do protikladu je mýlné; synchronní systém (jakožto vztah) existuje pouze ve znamení diferenciálnosti — evoluce tedy probíhá den za dnem. Každé „nové“ dílo, každá „nová“ kapitola etc. Celý rozdíl je v tom, co se vyvíjí. Evoluce formálních prvků — evoluce funkce.“ (AK.) O něco později byl v Týňanovových a Jakobsonových textech *Problémy studia literatury a jazyka*, které stať *O literární evoluci* zčásti připravovala, proklamován systémový přístup k literární historii a požadavek odstranění přísného protikladu „synchronie a diachronie“.

V Týňanovově vědeckém myšlení nepochybně aspekt evoluce, historického pohybu převládá. Příznačný byl v tomto ohledu termín „systém epochy“, s jehož pomocí se snažil fixovat spojení historicky časového a synchronně systémového hlediska. Jeden z vykladačů Týňanovových názorů psal o tom, že ve staré filologii „evoluce literárnosti neexistovala“, „literatura se nechoďnila podle let, nýbrž podle celých století“ — „ve skutečnosti však probíhá literární evoluce mnohem rychleji. Pouze při tak hrubých měřících, jakými disponovala stará věda o literatuře, bylo možno přehlédnout permanentní literární evoluci,

a S. I. Bernštejn referoval o Saussurově *Kursu* v Ústavu orientálních jazyků a literatur 8. prosince 1923 (viz L. V. Ščerba, *Lehavičj raboty po ruskomu jazyku*, Moskva 1957, str. 94).

kteřá působí, že se literatura radikálně mění v průběhu několika let.“ (M. Aronson, *Kruží i salony*, v kn. M. Aronson — S. Rejser, *Literaturnyje kruží i salony*, Leningrad 1929, str. 33–34.) Týňanovovy práce skýtaly operný bod pro tyto soudy, neboť registrovaly, že k „evolučnímu skoku“ někdy dochází během velice krátké doby — tak byly ve statích *200 000 metrů lpi Erenburga* a *Literární dnešek*, vydaných asi s tříměsíčním odstupem, zaznamenány prudké změny v poplávce po syžetovém románu.

Rozsáhlou polemiku o možnosti přenést metody ženevské školy do oblasti literární vědy vedl s Týňanovem V. V. Vinogradov (viz V. V. Vinogradov, *O chudožestvennoj proze*, Leningrad 1930). Ostře v ní odsoudil *Literární fakt* a *O literární evoluci* jako reprodukci Saussurových názorů (výtku „z lingvistického kontrabandu“ přitom adresoval rovněž Ejchenbaumovi, Sklovskému a Bachtinovi — str. 24–25; srov. recenzi V. Volosinova na Vinogradovu knihu — *Zvezda*, 1930, č. 2). Vinogradov sice v zásadě připouští možnost přenést polární dvojici „jazyk — řeč“ do literatury a analogicky tam uplatnit pojem systému „jako jisté normy forem společné pro určitý literární okruh“ (srov. právě takový výklad langue v 6. tezi *Problémy studia literatury a jazyka*), ale zdůrazňoval, že „langues v lingvistickém smyslu a systémy forem literárního žánru či literární školy — patří k [...] různým sériím“, a nacházel u Týňanova v „této rovině hrubé smíchování různých pojmů“ (tamtéž, str. 60). Na rozdíl od Týňanova a Jakobsona trval naopak na zachování formule „synchronie-diachronie“ v jejím původním významu; „svěrázná langues literárních žánrů“ hodlal situovat do kontextu „obecného jazyka“ vedle sociálních dialektů s tím, že synchronní kontext musí být dán bezprostředně (jako je dán pro uživatele současného rodného jazyka); protože „ve vztahu k minulým epochám tento předpoklad chybí“, lze langues studovat pouze u současně literatury. Srov. též: „z hlediska Saussurovy hypotézy není vůbec nezbytné trvat na uznání systémovosti literárního díla“ (str. 61).

F. de Saussure nebyl jediným Týňanovovým lingvistickým pramenem. V AK se dochoval Týňanovův pracovní zápisník (z doby kolem r. 1925) s početnými výpisky z knihy J. Vendryše *Řeč* (Týňanov používal pařížského vydání z r. 1921). Výpisky jsou proloženy náčrtý stati — při četbě Vendryšovy knihy promýšlel intenzivně jeho koncepci v rovině vlastního uvažování o literární evoluci a s pomocí vlastního terminologického aparátu. V popisu historických proměn fonetiky, gramatiky a slovníku hledal analogie, aplikovatelné na studium literatury, především dějin literatury. Tak zánik forem perfekta a vznik nových forem minulého času smíšením aoristu s perfektem vykládal jako změnu formy v závislosti na funkci. „Mnohoznačnost“ díla (v různých kulturněhistorických kontextech) srovnával s polysémií, automatizaci literárních prvků s přeměnou „plných“ (významových) forem v „prázdné“ (pomocné). Zejména její zajímal vztah sémantický a morfému ve slově. Odtud plyne následující bod v jednom z plánů stati (v tomtož zápisníku): „Morfémy a „sémantický“ literatuře. Sémantem, jeho vztahový charakter. Sémantem jako funkce. Literatura jako systém sémantemů.“ S tímto rozšířeným chápáním termínů „morféma“ a „sémantem“ srov. jejich současné použití v širším, kulturologickém významu — A. Mol, *Sociodynamika kultury*, Moskva 1973.

Lze najít stopy analogického využití ještě jedné lingvistické práce — knihy Jana Rozwadowského *Tvorba a význam slova* (německý konspekt se zachoval v Týňanovových písemnostech — AK). Jde zejména o jeho myšlenku rozlišování apercepce, vytvářející v jazyce jak stále diferencované pojmy, tak i stále širší

a Srov. tuto analogii v Týňanovově předmluvě ke sb. *Ruská próza* (str. 10).

označení rodová. Pro Tyňanovu bylo přitom neobyčejně důležité, že tyto procesy se uskutečňují zapojením některých prvků ze staré představy (J. Roswadowski, *Wortbildung und Wortbedeutung*, Heidelberg 1904, str. 87—92).

Tyňanovův obrát k lingvistice byl diktován potřebami literární vědy. Považujeme za důležité konstatovat, že různými autory často zdůrazňovaná Tyňanovova historičnost měla vyslovené teoretický ráz. Nebude nadšnou říci, že přistoupil k revizi samotných epistemologických principů studia literatury a že tato revize, jak ukázal čas, je procesem dlouhodobým, který má ještě velmi daleko ke svému završení, a v oblasti literární historie probíhá z řady příčin obtížně složitě. Dějiny literatury vystaly jako vědecký úkol jen při jasném teoretickém vědomí toho, co se vybírá k popisu a jak se to popisuje. A právě tyto dvě před-
běžné otázky jsou středem autorova zájmu ve statích o literárním faktu a literární evoluci. Předmět popisu se badatelé nepodává bezprostředně jako souhrn textů a jmen daných kulturní tradicí, nýbrž musí být z celkového kulturního proudu vyčleněn jako specifický objekt. (Řčeno jinak, předmět analýzy literárního historika musí být přísně odlišen od literatury, jak ji vnímá čtenář.) Dějiny literatury vybudované na základě teorie literární evoluce si činily nárok nahradit jak tradiční katalog jmen a vrcholných děl („dějiny generálů“), tak kompendium fakt z oblasti individuální geneze (viz pozn. 1) nebo komparativních historických paralel. Teorie literární evoluce je tedy chápána jako určitý metajazyk.

Zájem o problém evoluce — v teorii historického vývoje — sdílela ve dvacátých letech řada ruských vědců. Připomeneme, že J. D. Polivanov, který vy-
tvářel učení o fonetické evoluci, řadil teorii fonetických konverzí (viz pozn. 21) k lingvistické historiologii¹ (aplikujeme-li na lingvistiku termín prof. Karejeva, který jím rozuměl učení o faktorech historického vývoje) — tj. „k učení o faktorech historických proměn v jazyce“ (viz J. D. Polivanov, *Fonetičeskije konvergencii*, Voprosy jazykoznanija, 1957, č. 3, str. 77). Významnou paralelou k informacím o Tyňanovově záměru napsat knihu *Evoluce literatury* je, že Polivanov, nejednou mluvil o svém rukopisu nazvaném *Teorie evoluce jazyka*² (J. D. Polivanov, *Stat'ji po obščemu jazykoznaniju*, Moskva 1968, str. 318; tamtéž viz hypotézu o osudu rukopisu), jejíž původní a stručnou variantou byla možná nevelká kniha *Pojem evoluce v jazyce*, kterou vydal v r. 1923 (uzbecký). „Ještě žádné pokolení se tak nezajímalo o zvraty a proměny, o evoluci“, psal Tyňanov Školovskému počátkem r. 1928. „Za Turgeněvových částí se tak neuvažovalo, proč to tedy čtíme my? Určité proto, že se sami měníme a že se mozek rozšiřuje.“ (CGALL, f. 562, inv. 1, a.j. 723.)

V období utuchání metodologických diskusí na konci dvacátých let se v práci na problémech, které Tyňanov vytýčil, dále nepokračovalo; teze vypožené ve stati *O literární evoluci* a pak rozvinuté v tezi z r. 1928 nedošly tak uplatnění ani v jeho pozdější vědecké činnosti.

Každá metodologie je nucena stanovit kritéria korektního formulování vědeckého problému. Jak je ze stati patrné, bylo Tyňanovovi jasné, že bude nevyhnutelně vnovat se problému vzájemných vztahů literatury a mimoliterárních řad,³ otázkou však zůstávalo, jaké etapy bádání má být tento úkol přisouzen jako vhodný pro vědecké řešení. Tyňanov nevycházal z relativní hodnoty studia literatury jako systému na straně jedné, a z výzkumu „úlohy hlavních sociálních faktorů“ na straně druhé. Klád naopak metodologické hranice a postuloval hierarchii filologického myšlení. V bodech 10—12 a 15 této stati byla načrtnuta zásadně důležitá posloupnost analytického postupu: od systému díla k určení

a Srov. ve vzpomínkách L. J. Ginzburgové: „Mezi mými starými papíry se zachoval záznam: J. N. se mnou nedávno mluvil o nezbytnosti sociologie literatury...“ Tento záznam je datován počátkem července 1926. (TZL, str. 92.)

jeho místa ve „velkém“ systému celé literární řady a pak k vyjasnění jeho vztahů k mimoliterárním sociálním řadám. Poslední úkol však ještě dále dělí. Sociální funkci literatury chápal jako složitý vztah mnoha složek, jehož studium vyžaduje, aby se vyšlo od „nejbližších“ sociálních jevů, které jsou s literaturou spjaty mnohem bezprostředněji (především od žánrů a stylů neumelecké řeči), k jevům „vzdálenějším“. Toto rozčlenění mu bylo podmínkou korektní formulace problému, jenž byl ústředním problémem teoretických sporů dvacátých let. Srov. o vzájemném vztahu poetiky a sociologie ve Vinokurově stati (c. d., str. 521) a rovněž u Sakulina, který se protichůdnost formálního a sociologického principu snažil přelstít tím, že je ve svém metodologickém schématu řadil k bezprostředně návazným etapám výzkumu: první etapa — výzkum imanentní, druhé etapa — kauzální (Sakulin, *Sociologičeskije metody v literaturovedenii*, Moskva 1925). Zvláště zajímavé je Tyňanovovo vytýčení problému aktivní kulturně-sociální role literatury — její expanze do života (bod 14); této otázky, již se dotkl ve stati o Blokově a pak v *Literárním faktu*, se znovu věnoval ve své poslední teoretické práci *O paradii* (zvl. v oddílu 3—4).

¹ Rozlišení evoluce a geneze bylo pro Tyňanova a jeho stoupence otázkou zásadního významu. Viz v této knize stati *Tuľtev a Heine, Argejci, nevydaná tragédie Kjuhelbekerova*, a poznámky k nim. Ve světle myšlenek o evoluci v literatuře, k nimž Tyňanov dospěl po r. 1925, se rozlišení evoluce a geneze v jeho raných pracích jeví jako krok vpřed k systematickému chápání diachronie. Tyňanov původně zamýšlel vyloučit tento problém podobností. Dosvědčují to body jednoho z plánů jeho stati: „1. Kausalita a geneze. 2. Kondicionálnost a evoluce. 3. Geneze — studium individuální proměnlivosti. 4. Učení o změnách řady.“ (AK.) Srov. v Tyňanovově dopise Školovskému ze září až počátku října 1928: „Tvá knížka *Materiál a styl v románu Lva Tolstého Vojna a mir* mě potěšila. Základní myšlenku (přetrstání, nesplynání geneze s funkcí) se ještě nikomu a nikde nepodařilo demonstrovat tak názorně, aby ji bylo možno přímo ohmatat. Literatura vychází bez zbytku z procesu. Toto nesplynání může při poctivém studiu ukázat Pereverzevi, zač je toho loket, navíc na jeho vlastním materiálu.“ (CGALL) Srov. obdobné Ejchenbaumovo hodnocení v dopise Školovskému ze 16. září 1928: „Leccos tam postrádám, třeba uspořádanost, jsou tam slabší místa, ale i spousta pozoruhodných věcí — takové se nedaří najít nikde a u nikoho než u Tebe. A to hlavní — předvést ve všem všudy genezi i jaký je rozdíl mezi ní a historií — se Ti podařilo skvěle a musí každého vzít u srdce. Vědomí tohoto rozdílu dává právo na směrlost, které se nedostává všem Pereverzevům [...]“ (B. Ejchenbaum, *Moj vremennik*, str. 50—53.) Viz též T. Gric — V. Trenin — M. Nikitin, c. d., str. 10.

Jako jeden z prvních v ruské literární vědě poukázal na nedostatečnost genetického studia A. P. Skaftymov ve stati *K otščez vztahu teoretických a historických poznatků v dějinách literatury* (Učenyje zapiski Saratovskogo universiteta, sv. I, seš. 1, 1923). V separátu věnovaném P. N. Sakulinovi je důležitý zejména vlastní noručně dopsaný 6. bod resumé: „Každému genetickému zkoumání objektu musí předcházet pochopení jeho vnitřního konstituivního smyslu.“ (GBL, f. 264, 20. 13. i. 14.) V jeho pojetí však genetický popis pokrývá celý oblast historického studia literatury. Tyňanov ji „rozvístuje“ na dvě sféry — vlastní genetickou a evoluční (nesystémovou a systémovou). S rozlišením evoluce a geneze souvisí také další důležitá Tyňanovova teze. Byl totiž snad první, kdo v literární vědě pochopil význam „úlu pohledu“ (hlediska) vědce jako faktoru, který podmiňuje sam typ literárněhistorického bádání a ovlivňuje jeho výsledek (srov. fundam. mentální význam teze v dnešních přírodních vědách). Navzdory názoru T. To-

dorova vyslovenému v jeho *Poetice* se zdá, že teoretické možnosti polární dvojice „evoluce — geneze“ nejsou vyčerpány a že může být znovu pojata jinak, než aby se druhý pojem rozplynul v prvním.

² Srov. tomuto pojetí blízké myšlenky A. Hildebranda o proměně skutečných forem umění v relativní hodnoty — navíc vždy rozdílné v závislosti na jejich zařazení do toho či onoho systému (A. Hildebrand, *Das Problem der Form in der bildenden Kunst*, 3. vyd., Strasbourg 1918). S pracemi německé uměnovědné školy konce 19. století a počátku 20. století byli členové Opojazu dobře obeznáni. Jak je patrné z Ejchenbaumova deníku (viz PILK, str. 454—455), v lednu a únoru 1919 pozorně četl H. Wölfflina, jehož názory se formovaly, jak známo, pod vlivem J. Burchardta, K. Fiedlera a A. Hildebranda.

³ Srov. námitku V. V. Vinogradova: „Formy vztahu uvnitř systémů a formy vztahů mezi systémy jsou jevy různých rovin. Nemáme proto právo předpokládat, že prvky jednoho systému mohou vstupovat do vztahů s jeho ostatními členy a zároveň s „podobnými“ prvky jiného systému.“ (V. V. Vinogradov, *O chudožestvennoj proze*, str. 58.)

⁴ Citát z básně *Na aktuální téma* (1869). Ve stati *Problém Tůtčev* srovnává Tyňanov tento citát a „ladný symfonický šestst“ z básně *V souladném zpěvu mořských ulh*.

⁵ Terminologická shoda s Potebnou („představa významu“) by neměla uvádět čtenáře v omyl. U Potebni označuje termín „představa“ („Vorstellung“ W. Humboldta) příznak, který zastupuje jiné příznaky, tj. „představuje“ je; toto pojetí se liší od běžného chápání pojmu, což ostatně zdůrazňoval sám Potebna (viz např. A. Potebnja, *Is zapiskov po ruskoj grammatike*, sv. I—II, Moskva 1958, str. 18). Podle Potebni je představa „vnitřní forma ve vztahu k tomu, co je myšleno jejím prostřednictvím“; „není to obraz předmětu, nýbrž obraz obrazu“ (A. Potebnja, *Mysl' i jazyk*, 4. vyd., Odesa 1922, str. 113—116). Uvedený příklad si Tyňanov vypůjčil od J. Rozwadowského (J. Rozwadowski, c. d., str. 91).

⁶ Následující odstavec v časopisecké publikaci stati chybí.

⁷ V dopise Sklovskému z poloviny března či z dubna 1927 Tyňanov o tomto „vyprávěči“ psal: „Ty jej připsuješ syžetu. Já jsem se dobral až k žánrovému vymezení „povídky“ z dvacátých až padesátých let. Ukazuje se, že za povídku se označuje žánr s povinným vyprávěčem. Definice jsou naprosto přesné (mám celkem čtyři) — Baron B' byl tedy žánrovou nálepkou (na starý žánr), žánrovým rudimentem.“ O Turgeněvovi poznamenal Tyňanov v dopise témuž adresátovi ze září či z počátku října 1928: „Turgeněvova povídka je ruská povídka 19. století, a vskutku pozoruhodná.“

⁸ Věta v závorce v časopiseckém textu chybí. Tyňanov měl na mysli Ejchenbaumovy práce *Puškina cesta k próze* z roku 1922 (viz EPr), *Problémy Puškinovy poetiky* z roku 1921 (viz EP) a přednášku o poezii a próze z r. 1920 (publikovanou J. M. Lotmanem — Trudy po znakovym sistemam, sv. V, Tartu 1971), kterou Tyňanov pravděpodobně znal (viz pozn. 4 k jeho recenzi na almanach Šerapionovi bratři); srov. též B. Ejchenbaum, *Moloděj Tolstoj*, Peterburg—Berlin 1922, str. 33). Tyňanov tento problém na konkrétním materiálu zkoumá ve stati *O kompozici Evžena Oněgina* (viz tato publikace).

⁹ O tom viz PjJS, str. 46—48.

¹⁰ PjJS, str. 42—45.

¹¹ V. Sklovskij, *Tristram Šendi Sтерна i teorija romana*, Petrograd 1921.

¹² J. Vendryš, *Le langage*, Paris 1921, str. 95, ruský Ž. Vandrijes, *Jazyk*, Moskva, nakl. Socekgiz 1927, str. 83.

¹³ Viz A. S. Gribojedov, *Sočinenija v stichach*, Leningrad 1967, str. 479.

¹⁴ Z Puškinova dopisu A. Turgeněvovi z 1. prosince 1823 (Puškin, XIII, 80).

¹⁵ Z Puškinova dopisu A. Bestuževovi z 24. března 1825 (Puškin, XIII, 155).

¹⁶ Toto tvrzení má blízko k myšlenkám A. Veselovského o omezení umělových „svobod“ básnickou tradicí (*Nezdamaja glavica iz Istoričeskoj poetiki A. Veselovskogo*, Ruskaja literatura, 1959, č. 3, str. 119). Druhou velice významnou analozií je požadavek studia básnické formy jako objektivované danosti rozvíjené podle svých vlastních zákonů (právě to bylo v programním prohlášení Opojazu uznáno za hlavní zásahu Veselovského — *Žizn' iskusstva*, 1919, 21. října, č. 273). O vztahu Tyňanova a Sklovského k dědictví Veselovského viz B. Kazanskij, *Ideja istoričeskoj poetiki*, P—I, str. 10.

¹⁷ Srov. pasáž o zaměření ve stati *Oda jako řečnický žánr*. Tyňanovova interpretace termínu je polemicky zaměřena proti koncepcím poetiky, které operují kategorií účelovosti. Viz deklaraci logického principu (s polemickým hrotem proti Opojazu) ve stati A. P. Skafymova *Tematičeská kompozice románu Idiot* z r. 1922 až 1923 (A. P. Skafymov, *Tematičeskaja kompozicija romana Idiot*, v jeho kn. *Nravstvennye iskanija ruskich pisatelej*, Moskva 1972, str. 23—32, česky v kn. A. P. Skafymov, *Myšlenka a tvor*, přel. J. Honzík, Praha 1976, str. 195—201); o umělecké teologii srov. Zirmunskij, str. 23, 29—39; P. N. Sakulin, *Teorija literaturnych stilej*, Moskva 1927, str. 20; B. Baluchatyj, *K poetike melodramy*, P—III. B. M. Engelgardt se podrobně zabýval otázkou strukturní teologie uměleckého díla v rovině obecné estetiky a metodologie uměnovědy, chápal ji však nezávisle na vůli tvůrce (viz B. M. Engel'gardt, *Formal'nyj metod v istorii literatury*, Leningrad 1927). Teologický princip se uplatnil i v Opojazu. Ejchenbaum například tvrdil, že „poetika je budována na základě teologického principu a vychází proto z pojmu postupu“; zatímco lingvistika „pracuje s kategorií přičinnosti“ (EP, str. 337). Srov. polemiku o rozlišení lingvistiky a poetiky podle tohoto příznaku — V. V. Vinogradov, *O zadachach stilistiky*, str. 206. a Shodný přístup s Tyňanovem v kritice teologického (a rovněž kauzálního) přístupu viz B. I. Jarcho, *Granicy naučnogo literaturovedenija*, Iskusstvo, 1925, č. 2, str. 51—56. Jiný výklad umělecké teologie, spjatý s historií textu, předložil N. K. Piskarov (*Novyj put' literaturnoj nauki. Izučenie tvorčeskoj istorii sedera. Principy i metody*, Iskusstvo 1923, č. 1, viz zvláště str. 103—104; srov. Ejchenbaumovu polemickou odpověď — *Pečat' i revoljucija*, 1924, č. 5, str. 7—8). V r. 1929 podrobil Piskarovovo pojetí teologie kritice z hlediska velice blízkého Tyňanovovu Tomaševskij (B. V. Tomaševskij, *Pisatel' i kniga*, 2. vyd., Moskva 1959, str. 146—152). Poznámujeme však, že Tyňanovova kritika byla zaměřena pouze proti teologii ve smyslu „individuálního tvůrčího záměru“; zájem o nadindividuální teologii se v jeho pracích neprojevuje. S tím je spjato i použití termínu „funkce“ — Tyňanov mu nepřisuzuje účelový význam, který mu později vtiskli pražští lingvisté. O chápání jazyka jako účelové struktury viz R. Jakobson, *Razrabotka celovoj modeli jazyka v jevropejskoj lingvistike v period meždu dvumja vojnamy*, *Novoje v lingvistike*, sv. IV, Moskva 1965; zde se rovněž mluví — s odkazem na filozofický slovník A. Lalande — o častém směřování dvou významů termínu „funkce“: 1) role, úkol; 2) kolinéární vztah mezi dvěma proměnnými (str. 377). Tyňanovovo pojetí má blízko k tomuto druhému, matematickému významu. Teologický aspekt příznačný pro řadu současných evolučních teorií ponechává stranou. Kauzálnímu aspektu je v jeho načrtnuté hierarchii bádání naproti tomu vyhrzeno určité místo, čímž je vlastně odsunut do sféry budoucích výzkumů. Srov. též Jakobsonovu stat' (str. 645—646), uvedenou v pozn. 24.

a Viz u V. V. Vinogradova pasáž o teologii stylu, postupu átd. (*Evolution ruskogo naturalizma*, Leningrad 1959) a o „teologii estetického protestu“ při vytváření „nového uměleckého světa“ (*Etjudy o stile Gogolja*, Leningrad 1926, str. 203).

¹⁸ V časopiseckém textu místo slov „v určitých obdobích“ bylo „za symbolismu.“
¹⁹ Viz stať *Puškin* (str. 244–246 této publikace).
²⁰ Srov. ve staťi K. Zelinského o Majakovském: „Majakovskij a Jesenin — to je orel a panna. Jsou to v podstatě dvě strany jedné a téže mince“ (K. Zelinskij, *Itali ti nam s Majakovskim*, v jeho kn. *Poezija kak smysl*, Moskva 1929, str. 307).

²¹ Toto srovnání vypočtené na šokující noze zpočtybnul N. Asejev (*Dnevnik poeta*, Leningrad 1929, nakl. Priboj, str. 32).

²² S Tyňanovovým hodnocením Jeseninovy literární osobnosti (viz též stať *Mezidobí*) je zajímavé srovnat Asejevovu stať *Plát pro Jesenina*: „Jesenin si nevzdobyl uznání ani svou ruskostí, ani nacionalismem. Ani jen obnaženým nitrem talentu. Svou popularitu založil na své biografii [...] Biografie zdůrazňovala jeho verše a umocňovala je“ (C. d., str. 171). „A tak před námi vyvstává [...] živá tvář básníka, nepokažená grimasou usměvavosti a prostoty, tvář lidská a nám tak drahá“ (str. 183); srov. ve staťi J. Tyňanova *Blók*: „[...] téměř vždy se na místo poezie bezděčně podouvá básníková lidská tvář.“ Srov. rovněž figury ze začátku Asejevovy staťi, připomínající vzdálené strukturu Tyňanovových úvah ve staťi o Blóku: „Řeknete, že to tak není. Že Jesenin byl znám a milován už před svou smrtí. Kdo ho ale znal a co o něm kdo věděl? [...] Kdo to teď plácá? A co oplakává?“ (Str. 168). O Tyňanovové pojetí biografie viz pozn. ke staťi *Literární fakt*.

²³ Biografija V. G. Benediktova, *sostavlenaja J. P. Polonskim*, v kn. V. G. Benediktov, *Socinenija*, Sankt Peterburg 1902, str. 1.

²⁴ Podle názoru V. V. Vinogradova pochází tento termín z „baudouinovské teorie jazyka“ (Pijs, str. 7–8). V jednom z plánů staťi následoval vzápětí za bodem *Problém konvergence bod* *Problém divergence* a kritika „tradice“, „vlivu“ (AK). Termíny „konvergence“ a „divergence“ mohly být přejaty bezprostředně od J. D. Polivanova, který byl členem Opojazu a Tyňanova dobře znal (nelze ovšem vyloučit ani to, že Tyňanov byl prostřednictvím L. A. Zilbera obeznán s těmito termíny ve významu, jakého nabyl v biologické vědě, odkud později pronikly do filologie — srov. např. u Brunetiera). Polivanova teorie fonetické konvergence byla ještě před zveřejněním v tisku známa z jeho přednáškového kursu z let 1920–1921 a z jeho větších přednášek (viz Vjač. V. Ivanov, *Lingvističeskije vzglyady J. D. Polivanova*, Voprosy jazykoznanija, 1957, č. 3, str. 73). Svěrázným svědectvím o popularitě termínu jsou verše z rozverných kupletů, složené studenty GIII (sb. *Kak my pšiem*, Leningrad 1930, str. 215):

A vášně z hlediska formálního
je konvergence postupů.

Po pokusu získat jednoho z raných opozavců do „nového“ Opojazu (viz pozn. k *Problémům studia jazyka a literatury*) se Polivanovo jméno nejdnou objevuje v korespondenci mezi Tyňanovem a Sklovským — pod jeho vlivem se například formuje Tyňanovův vztah k Marrovi: „Zdá se, že popírá jazyk jako systém, jazyk se mu skládá z hromady jednotlivců“, Tyňanov v dopise z 5. března reprodukuje Polivanova slova a zároveň dodává: „Sežeň mi přednášku Jevgenije Dmitrijeviče“ (CGALI, f. 562, inv. 1, a. j. 724). Nepochybně měl na mysli přednášku *Problém marxistické jazykovědy a jazykové teorie*, kterou Polivanov přednesl 4. února 1929 v Moskvě na diskusi v podsekci materialistické jazykovědy Komunistické akademie (tato diskuse byla později nazývána „polivanovská“; viz o tom: A. A. Leont'jev — L. I. Rojzenbom — A. D. Chajutin, *Žizn' i dejatel'nost' J. D. Polivanova*, v kn. J. D. Polivanov, *Staťi po obščemu jazykoznaniju*, Moskva 1968, str. 21–23). 10. dubna 1929 Sklovskij psal: „Posílám Ti

stenografický záznam Polivanovy přednášky [...] Polivanov je nemocný a špatně naložený. Na univerzitě mu nechali jenom tatarštinu.“ (CGALI, f. 562, inv. 1, a. j. 44.) Další zmínka o Polivanovovi je v Tyňanovově dopise Sklovskému z 2. června 1931: „Přečetl jsem si Polivanova. Myslí mu to a jak píše! Nechtěl by se věnovat literatuře nebo dokonce beletrii? Určitě u ní jednou skončí.“ (Tamtéž, a. j. 724.) Slo zřejmě o sborník Polivanovových staťi *Ža marxistickou jazykovědu*, který krátce předtím vyšel v Moskvě a který Sklovskij možná Tyňanovovi poslal. V květnu 1935 Sklovskij naléhavě zval Tyňanova k sobě do Moskvy: „Seděli bychom tu, rozmlouvali, vzpomínali na Puškina, Trediakovského, Romana Jakobsona, Polivanova a zase na Alexandra Sergejeviče.“ A konečně poslední zmínka — 28. března 1937: „Jevgenij Dmitrijevič mi poslal moudrý a brilantní napsaný dopis.“ (Tamtéž, a. j. 441.)

²⁵ Tento přístup k otázce vlivů se vyhranil v raných Tyňanovových pracích — viz pozn. 1. Srov. 5. tezi *Problémů studia literatury a jazyka*. Srov. též R. Jakobson, *Über die heutigen Voraussetzungen der russischen Slavistik*, Slavische Rundschau, 1929, č. 8, str. 640.

PUŠKIN

Stať *Puškin* byla poprvé otištěna v r. 1929 v AiN. Odtud byla převzata do Pijs. Překlad pořízen z tohoto textu.

Stať od Tyňanova objedнала redakce encyklopedického slovníku *Granat*. První zmínka o práci na ní je v dopise V. B. Sklovského z února 1927: „Pomýšlím na zajímavou stať o Puškinovi, ale stále se k ní nemohu dostat.“ Napsána byla v době, kdy Tyňanov připravoval AiN — v tomtéž dopise padla zmínka o chystaném sborníku: „Budu pracovat na knize staťi a chtěl bych ji vydat.“ (CGALI, f. 562, inv. 1, a. j. 209, l. 70.) Zmínky o práci na jednotlivých částech staťi nalézáme i v dalších dopisech z let 1927–1928 (o paskvilu viz pozn. 20).

Stať byla ukončena na jaře 1928. V dopise, napsaném nejpozději v polovině dubna 1928, Tyňanov sděloval: „Napsal jsem [...] stať o Puškinovi — dva a půl archu. Zkrácený text dám do slovníku *Granatu* (psal jsem ji na jejich objednávku), plné znění — do sborníku. Jsou tam místa, která pro sebe považuju za nezbytná: „*Hrabě Nulin* jako experiment s historickým materiálem atd.“ (CGALI, f. 562, inv. 1, a. j. 209, l. 74.)

Zkrácená verze staťi byla otištěna v publikaci *Enciklopedičeskij slovar' Granat*, sv. XXXIV, str. 188–215.

V části staťi věnované *Evženu Oněginovi* využil Tyňanov materiálů dříve napsaných a nedokončených studií *O kompozici Evžena Oněgina* (viz str. 316–348 této publikace).

¹ O boji „mladší“ a „starší“ linie viz Tyňanovovy práce *Dostojevskij a Gogol. K teorii parodie*, *Literární fakt* — obě viz v této publikaci. Viz též B. Ejchenbaum, *Teorija formal'nogo metoda*, v kn. *Literatura*, Leningrad 1927.

² Viz str. 230 a pozn. 53.

³ Stať D. I. Pisareva o *Evženu Oněginovi* (1865).

⁴ Text a varianty viz Puškin, sv. I, str. 44, 344.

⁵ O kategori „literární osobnosti“ viz v této publikaci staťi *Literární fakt*.

⁶ *O literární evoluci, Blók* (všechny původně v AiN). Srov. pozdější zpracování problému „obrazu autora“ v pracích V. V. Vinogradova, G. A. Gukovského, J. O. Zundeloviče, D. S. Lichačova. V obecných souvislostech srov. L. Schücking,